

NA SVOJI ZEMLJI

Piše TONE FRELIH

2

Ciril Kosmač zmaga na natečaju

Po treh kratkometražnih filmih se je France Štiglic lotil filma NA SVOJI ZEMLJI. Čeprav razvoj dogodkov ni tekel tako preprosto, kot bi kdo utegnil misliti, če bi prebral kakšno kratko zgodovino slovenskega filma. Okrog tistega snemanja se je dogajalo marsikaj zanimivega, saj sta se pred Štiglicem tiste režije lotila Ferdo Delak in Jože Žnidaršič-List.

»Že leta 1946 so se začele burne razprave, kdaj bomo Slovenci posneli prvi, kot smo takrat govorili, umetniški zvočni film. Poudar-

Trije kratki filmi

Leta 1946 je France Štiglic že posnel kratek filmski zapis o peti obletnici Osvobodilne fronte, še isto leto pa tudi tri znane kratke filme VOJNI ZLOČINCI BODO KAZNOVANI, MAŠČUJMO IN KAZNUJMO IN MLADINA GRADI.

»Posebej zadnja dva filma sta bila dovolj zanimiva. Film MLADINA GRADI je dobil najprej jugoslovansko državno nagrado, 1947 pa tudi mednarodno nagrado, bronastega leva v Benetkah.

Tisti časi so bili polni navdušenja. Če danes gledam nazaj, na tisto prvo obdobje tja do leta 1951, vidim, da smo upravičeno govorili kot o zlati dobi slovenskega filma. Takrat se je vsak lahko udeleževal, delali smo filmski obzornik, ki je bil nekakšna šola za filmske delavce. Tudi nobenih posebnih eksistenčnih skrbi nismo imeli, saj smo bili vsi uslužbenci slovenskega državnega filmskega podjetja.

Vendarle je bilo v tistih začetnih letih videti, da so se nekateri tehnični sodelavci, posebej snemalci in montažerji izpostavljali kot bolj pomembni, ker so bolje obvladovali tehniko. Mi, režiserji smo se morali kar dobro boriti, da smo uveljavili svoj položaj in da smo si priborili veljavo, za katero smo mislili, da nam gre.«

France Štiglic leta 1941.

jam zvočni, saj smo Slovenci že pred vojno dobili dva kulturna filma: V KRALJESTVU ZLATOROGA in TRIGLAVSKE STRMINE. Bila so različna mnenja, ki so se rojevala v dveh skupinah. Ena skupina je trdila, da mora filmsko okolje najprej dvigniti stopnjo svoje filmske kulture in znanja do te stopnje, da se bo film lahko izenačil z ostalo kulturo v Sloveniji. Da se bodo pojavili ljudje, ki bodo imeli šole, in da bo šele takrat napočil pravi čas za snemanje prvega povojnega igranega filma. Na drugi strani smo bili mi, filmski delavci, ki smo bili hudo nestrpni. Mi smo hoteli snemati film takoj. Nekaj znanja smo imeli, še več smo imeli poguma in želje po ustvarjanju.

Tako so bili že leta 1946 prvi razpisi za kratek igrani film. Spominjam se, da sva bila takrat za svoji zgodbi nagrajena Igor Torkar in jaz, toda nobeden od najinih scenarijev ni bil posnet. Na natečaju za celovečerni film pa je zmagal Ciril Kosmač s predlogo, ki se je imenovala V SRCU EVROPE, pozneje smo jo prekrstili v NA SVOJI ZEMLJI.

Trening na topu

Prvi režiser je bil pravzaprav Bojan Stupica, priznani gledališki ustvarjalec, ki mu nihče ni oporekal umetniških kvaliteten in želje, da posname film. Sam sem bil določen za njegovega pomočnika. Stupica je postavil nekaj pogojev, kdaj bomo sposobni posneti film. Trdil je, da moramo najprej znati z gibajočo kamero posneti glavo dirjajočega konja. Če danes pomislim, je imel zelo prav. Njegova druga zahteva pa je bila, da bi imel posebno dvigalo za kamero. Na šentviški železniški postaji sva odkrila na vagonu poseben protiletalski top, na katerem sva se potem nekaj tednov vrтела, zraven pa premišljevala, kako bi ga predelali v gibljivo stojalo za kamero.

Potem je lepega dne vlak s tisto zaplenjeno vojaško opremo odpeljal in mi smo ostali brez moderne tehnike.

No, glavni razlog, da se je Stupica umaknil iz tega projekta, je bila njegova želja in ideja kulturnikov, da v Beogradu ustanovi Jugoslovansko dramsko pozorišče.

Ogledovanje terena

Razen nekaterih razgovorov v ožji ekipi, se nekaj časa ni nič zgodilo. Čez nekaj tednov so pripravili poseben izlet na Primorsko. Udeležili so se ga narodni heroji, vojaški poveljniki, politiki, da bi si ogledali terene, na katerih se je Kosmačeva zgodba dogajala. Namen je bil jasen, na samem prizorišču bi morali spoznati, kako ideološko pomembnega posla se lotavamo.

Tega izleta sva se poleg Cirila Kosmača udeležila tudi midva s Tonetom Smehom, ki je bil določen za glavnega snemalca. Spremljala naju je velika smola, da sva se peljala s starim, pokvarjenim džipom in je moral šofer kar naprej menjati gume. Po dobri stari slovenski navadi se je glavnina tistega izleta sicer trikrat, štirikrat ustavila v gostilnah, toda ko nama je uspelo priti za njimi, so oni že odšli naprej.

Zato od tistih razgovorov nisem imel veliko. Sem pa iz svojih partizanskih časov poznal tiste kraje, tako da me po tej plati snemanje ni nič skrbelo.

No, Stupica je odšel v Beograd. Oblast pa je za novega režiserja brez posvetovanja z ostalimi določila Ferda Delaka, ki je bil režiser že pri TRIGLAVSKIH STRMINAH, čeprav se je Metod Badjura kot glavni pobudnik tistega filma velikokrat jezil, da je bil režiser on sam.

Dopisovanje Kosmačevega scenarija

Jaz sem bil tudi pri Delaku pomočnik in najina glavna naloga je bila pripraviti snemalno knjigo. Pri tem nama je z veseljem pomagal ameriški Slovenec Jože List, ki je pred tem dali časa sodeloval v hollywoodskih ateljejih in je imel tudi tesne stike z Božidarjem Jakcem. Naša oblast je Lista povabila v Slovenijo in mu obljubila, da bo v stari domovini lahko uresničil vse svoje filmske ideje.

Kosmačev tekst, ki sicer ni bil kompleten scenarij, smo po nalogu iz Ljubljane dopisovali v posebni skupini, v kateri so bili Jože Gale, Drago Šega, Janez Jerman, jaz in še neki politični komisar, ki je pazil, da nismo skrenili v napačno smer, kot smo takrat rekli. Hotel je tudi, da bi upošteval želje nekaterih vojaških poveljnikov in politikov, od katerih si je vsak samo po svojih spominih predstavljal, kako bi morali posneti film. In če bi res upoštevali vse tiste želje, bi film snemali toliko časa, kolikor je trajala vojna.

Kosmač je bil ves čas dopisovanja hudo jezen na to skupino, saj je trdil, da mu bomo zgodbo samo pokvarili. Moram povedati, da je osrednja literarna zgodba zajeta v aretaciji Obrekarja, njegovi smrti, kar pa je bilo premajhna zgodba za film. Komisarske težnje, o katerih sem prej govoril, smo skupaj uspešno zatrli, tako da je na koncu dobil scenarij kar lepo in zanimivo podobo. Res pa je, da nam je tudi Kosmač pomagal svojo drobno fabulativno zgodbo obogatiti v veliko partizansko pripoved. »Svojo« Baško grapo in tamkajšnje dogodke je spremenil v boj partizanov za osvoboditev cele države.

NA SVOJI ZEMLJI

Piše TONE FRELIH

Med 07. 07. 1993

DELO

3

Dogodivščine s scenaristom Kosmačem

Snemalno knjigo sva z Delakom pisala v Sveti Luciji, kot se je nekoč reklo Mostu na Soči. Ciril je bil ves čas doma na svoji domačiji, na drugi strani Idrijce, malo od Slapa naprej. In vsako popoldne sva hodila k njemu na obisk, da sva mu pokazala, kaj sva si medtem izmislila. Hotela sva tudi, da bi nama Kosmač sproti dopisoval in popravljaj dialoge. To je Kosmača še dodatno jezilo, saj je bil ponosen in trmoglav, čisto pravi Tolminec. Često je o sebi v šali govoril, da je rojen za barona. Ko je zadnja leta živel v Portorožu, je nad vhodnimi vrati res našel grb, s čemer smo se pogosto v pogovorih vračali v stare povojne čase.

To naše sodelovanje je prestavljalo pravi obred. Z Delakom sva se vsako dopoldne natančno dogovorila, kaj bova Kosmaču predlagala, popoldne pa sva se odpravila na pot. Nikoli nisva šla po kolovozu, ker je bila to daljša pot, pač pa po bližnjici. Idrijca je bila tisto poletje nizka, sezula sva se, Idrijco prebredla, pa v hrib, kjer naju je pred hišo že čakal namrščeni Ciril. Vsakič, ko sva prišla, je rekel, da mu bova zagotovo spet predlagala kaj neuporabnega.

Njegova ideja je recimo bila, da bi se na koncu komisar Stane, ki je medtem napredoval

v polkovnika, vrnil v svojo vas in postal učitelj. To seveda za tiste čase ni bil noben junaški konec filma, priznam pa, da je bil pisateljsko izjemno dober. Kompromisno smo se potem skupaj odločili, da zgodbo zaključimo nad Trstom s pogledom na morje in z besedami »Gospod na svoji zemlji.« Kar je bil tudi dober konec filma.

Jaz sem Kosmača dobro poznal še iz partizanov in zatem iz Poročevalca, kjer mi je gladil stil mojega pisanja v reportažah. Bila sva prijatelja. Moja naloga je bila zato utreti pot skozi njegov oklep nezaupljivosti. Priznam, da je bila včasih kar upravičena.

Impozantna igralska zasedba

Tako smo vendarle le prišli do snemalne knjige in film smo lahko začeli snemati. Igralska zasedba je bila, moram reči, zelo impozantna, čeprav sem sam, ko sem film v celoti prevzel, naredil nekatere prezasedbe. Zal je kmalu moral oditi tudi snemalec Tone Smeh, ker je zbolel na obeh in ni več dobro videl. Vrnil se je v Ljubljano, kjer je še nekaj let vodil tečaj za mlade snemalce. Namesto njega je prišel Ivan Marinček.

Odšli so zanimivi ljudje. Odšel je znameniti pevec Mario Šimenc, ki naj bi igral »mojega Jezusa.« Njegovo imenitno petje je zvenelo po celi Luciji in vsi smo ga imeli zelo radi. Igralsko

pa ni bil dorasel svoji vlogi. Tako se je prva ekipa precej razbila.

Resigniran Delakov odhod

Vse to se je zgodilo po Delakovem odhodu. Kmalu po začetku snemanja je Delak namreč sprevidel, da filmske plati – predvsem režije – ne obvlada, da je to delo precej drugačno od tistega iz časov TRIGLAVSKIH STRMIN. Midva sva se v času sodelovanja precej sprijateljila in nekajkrat mi je zaupal, da dvomi, da bi film lahko pripeljal do konca. Medtem je tudi zbolel in nazadnje se je malce resignirano umaknil. Vendar je mislil, da je tako bolje, kot pa, da ne napravi filma sebi v zadovoljstvo.

Odpade tudi list

Pozneje so ljudje pri Triglav filmu za režiserja postavili Jožeta Lista, filmskega praktika iz Hollywooda. Z njim so prišle druge težave. On namreč ni poznal našega partizanstva in zagovarjal je poseben, hollywoodski stil mizanscene igralcev in kamere. Z navdušenjem se je sicer vrgel v delo, toda ni šlo. Po nekaj dneh je sprevidel, da ne bo zmogel. Priznam pa tudi, da smo bili mladi takrat zelo nestrpni in ofenzivni. Taki so bili tudi prvi kritiki, ki so film NA SVOJI ZEMLJI napadli, še preden je bil čisto dokončan.

Mi smo svoje znanje in hotenja uveljavljali na nekoliko nasilne načine. Cela ekipa je bila pri tem zelo enotna.

Dež v Luciji

Ko je List odšel, se je začela dolga deževna doba. In če je za filmsko ekipo kaj zares ubijajoče, je to dež, ko ne moreš snemati. V tistih turobnih dneh nas je vsak dan razveseljeval en isti prizor. Kot vojaški svetovalec je v ekipi

sodeloval neki mornariški častnik, ki se je v dežju po Luciji sprehal v svoji lepi mornariški palerini. Domačini niso mogli verjeti svojim očem in začudeno so nas spraševali, kaj počne mornarica na Soči.

Nekaj časa smo postopali po Luciji, potem pa je vodstvo mene postavilo za režiserja. Bilo je že zelo pozno jeseni. Jaz sem hotel takoj nadaljevati s snemanjem, saj smo do takrat posneli samo nekaj prizorov in od tistih je v filmu ostal en sam.

Takrat je prišlo tudi do tiste znane nesreče. Neki mladi električar je na predvečer svojega prvega snemanja prijel za nezavarovane žice in tok ga je ubil. To je med nas vneslo veliko mračnega občutka.

Agitprop se vmeša

Zaradi zime smo sklenili, da prekinemo s snemanjem in da se vrnemo v Ljubljano. Takrat je tudi prišlo do večine tistih kadrovskih sprememb, o katerih sem prej govoril.

V Ljubljani smo se pripravili na ateljejska snemanja in na zimska snemanja v Planici. Ateljejska snemanja smo imeli še v Sokolskem domu v Trnovem. To smo relativno hitro opravili in na polovic filmu je prišla pomembna agitpropovska komisija, pregledala naše delo, ga ocenila kot uspešno in nam dovolila, da nadaljujemo. Taki so bili takrat časi.

Snemanje smo nadaljevali pomladi in poleti 1948 v Baški grapi, tako da je bil film že konec leta pripravljen za predvajanje. Premiera je bila novembra in prvi gledalci so bili delegati partijskega kongresa. Film je vzbudil veliko zanimanja in lahko rečem tudi zadovoljstva. Še zdaj lahko preberem in tudi slišim, da je ostal Slovencem močno v zavesti.

Pred premiero je moral film dobiti cenzurno kartico, za to odgovorna komisija je zasedala v Beogradu.

Djilasove pripombe

»Že isti večer, ko sva prišla z Marinčkom v Beograd, je na sejo prišlo veliko visokih funkcionarjev, od Aleksandra Rankovića do nekaterih Slovencev, ki so v Beogradu takrat imeli pomembne funkcije. Milovan Djilas, šef agitpropa, je sicer imel nekaj svojevrstnih in njemu podobnih pripomb, ki pa jih drugi niso podprli. Spomnim se, da nam je očital, da film preveč poveljuje slovenske partizane. Takrat še ni bil tako politično renoviran kot nekaj let kasneje.

Midva z Marinčkom sva se z dovoljenjem vrnila domov in film je šel na uspešno pot po kinematografih.

Spominjam se tudi, da je bila na isti večer kot za film NA SVOJI ZEMLJI razpisana tudi cenzurka za SOFKA (režiser Radoš Novaković), toda avtorji so film umaknili za nekaj časa, ker so videli, da sta bili razprava in pohvala za naš film precejšnji. Zdi se mi, da se niso hoteli kosati z nami. Hoteli so imeti posebno cenzurko in to jim je tudi uspelo.«

Uspeh prvega filma

Film NA SVOJI ZEMLJI je še dolgo po nastanku pomenil slovenskemu gledalcu več kot katerikoli drug slovenski film. Že zato, ker je bil prvi, ker je v njem slišal slovensko govornico, videl slovenske igralce in kar je najbolj pomembno, ker je v filmu vsakdo videl delček sebe in svoje zgodbe.

Številni kritiki so opazili pa tudi France Štiglic sam je priznaval, da so mu bili v tistih časih vzorniki nekateri sovjetski režiserji, posebej Aleksander Dovženko, na drugi strani pa mu je bil blizu tudi Francoz Rene Clair. Ker gre pri tem za dva tematsko in stilistično različna ustvarjalca, si je težko predstavljati, da ju je

Štiglic lahko uskladil s svojim razumevanjem filma.

»Po vojni smo videli mnogo sovjetskih filmov. Večina je bila slabih. Nekateri pa so le bili odlični, posebej filmi Pudovkina in Dovženka. Sergej Eisenstein je vzbudil mojo posebno pozornost. Ne toliko zaradi celote, saj za moj okus tudi ni izžareval tiste emocije, ki je potrebna v filmu. Občudoval pa sem njegovo matematično montažno gradnjo prizorov in zvočno obdelavo, ki sta bili izjemni. Pozneje sem prišel do njegovih skic, snemalnih knjig in drugih zapiskov, ki so opisovali njegovo delo.

Aleksander Dovženko je bil pravo Eisensteinovo nasprotje. Bil je emotiven režiser, ki je ljubil široke kadre, zemljo, naravo. In zato mi je bil mnogo bližji.

Med francoskimi režiserji sem se rad zastavljal pri Jeanu Renoiru in Renéju Clairu. Ker sta oba imela nadih neke posebne lahkonosti, včasih skoraj komedijski pistop, ki pa je bil vendar na visoki umetniški ravni. Bila sta ustvarjalca z velikim znanjem.

Vpliv socialističnega realizma

V tistih prvih letih povojne umetnosti in kulture je v mnogih deželah – tudi pri nas – del literature nastajal pod vplivom socialističnega realizma. Pa tudi druge umetnosti se niso, mogle povsem izogniti tej programski usmeritvi. Koliko tega se je odražalo v slovenskem filmu? Ali je bil film SVET NA KAJŽARJU kakšna posebnost in izjema.

»Mislim, da se socialistični realizem filma ni dotaknil toliko, kot se je slikarstva, ki smo ga poznali pod zaničevalnim pojmom »lopatarstvo« in kot se je dotaknil literature. Da je obšel film, je razumljivo. Saj mi s filmom še nismo bili prav vsidrani v slovenski kulturi in v stilih.